

Olumlama ve Olumsuzlama

İbn Sînâ'nın *el-İbâre*'sini Hellenistik Şarihlerle Birlikte Okumak

E. Burak Şaman*

Öz: Aristoteles'in *Peri Hermêneias*'ta olumlama ve olumsuzlama arasında ortaya attığı öncelik ve sonralık ilişkisinin mantık açısından yüklem ve hüküm bağlamında birtakım önemli sonuçları olmuştur. Mantıksal bakımdan karşımıza çıkan problem olumlama, yani bir şeyi bir başka şey hakkında öne sürme ile olumsuzlamanın, yani bir şeyi başka bir şeyden ayırarak öne sürmenin söz olmak bakımından aynı statüde olup olmadıklarına ilişkindir. İbn Sînâ, *eş-Şifâ* külliyyatının *Peri Hermêneias*'a karşılık gelen eseri olan, *el-İbâre*'nin birinci makalesinin beşinci faslında (*el-İbâre*, I.5) olumlama ve olumsuzlamayı bu mantıksal sorun bakımından ele alır ve konuya dair kendi pozisyonunu nispet ve hüküm ayrımı üzerinden ortaya koyar. Ne var ki *eş-Şeyh ur-Reis*'in metni bazı açılardan okuyucu için kapalı bir görünüm arz etmektedir. Bu kapalılığın sebebi İbn Sînâ'nın metninin arka planında Hellenistik şarihler arasında cereyan eden bir tartışmanın yatmasıdır. Bu makale *el-İbâre*'nin mevzubahis pasajlarındaki mantıksal problemi daha iyi anlamak için mevzubahis metni Hellenistik şarihlerle birlikte okumayı teklif etmektedir. Bu okumada başvuracağımız kaynak, *Peri Hermêneias*'a Latince şerh yazmış olan Boethius'tur. Çalışmamızda Boethius'un şerhinin ilgili bölümünde, fikirlerini aktardığı Hellenistik şarihlerin (Aphrodisiaslı İskender, Porphyrios ve Syrianos) pozisyonlarının İbn Sînâ'nın olumlama ve olumsuzlamaya dair savunduğu ve eleştirdiği görüşlerle örtüştüğünü ortaya koymaya çalışacağız. Bu bakımdan makaledeki okumamız, bir yandan İbn Sînâ'nın ilgili metnini ve bu metindeki mantıksal sonuçları, diğer yandan filozofun Hellenistik şarihlerle ilişkisinin boyutlarını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Olumlama, olumsuzlama, hüküm, mantık, *el-İbâre*, *Peri Hermêneias*, İbn Sînâ, Aristoteles, Boethius, Aphrodisiaslı İskender, Porphyrios, Syrianos.

Abstract: The relation of priority and posteriority between affirmation and negation, which Aristotle put forward in *Peri Hermêneias*, had some important consequences in terms of logic, attribution and judgment. The logical problem encountered here is the question whether the affirmation (i.e. affirming something of something) and negation (i.e., denying something of something) share the same status at being a statement. In the fifth chapter of the first article (I.5) of *al-İbâra*, the volume from *al-Shifa* corpus that corresponds to *Peri Hermêneias*, Avicenna deals with affirmation and negation in terms of these logical consequences and reveals his own position on the subject by way of distinguishing the nexus and the judgement. However, the text of *al-Shaikh al-Rais* presents some obscurities for the reader. The reason behind this obscurity is that in the background of Avicenna's text lies a debate taking place among Hellenistic commentators. This article proposes to read this text along with the Hellenistic commentators in order to better understand the logical problem in the mentioned passages of *al-İbâra*. Our guide in this reading will be Boethius, who wrote a commentary on *Peri Hermêneias* in Latin. In our study, we will try to reveal that the positions of the Hellenistic commentators (Alexander of Aphrodisias, Porphyrius and Syrianus) whose ideas Boethius conveyed, coincide with the views defended and criticized by Avicenna about affirmation and negation. In this respect, our reading in this article aims to better understand Ibn Sînâ's relevant text and the logical conclusions of it, on the one hand; and the dimensions of the philosopher's relationship with Hellenistic commentators, on the other.

Key words: affirmation, negation, judgement, logic, *al-İbâra*, *Peri Hermêneias*, Avicenna, Aristotle, Boethius, Alexander of Aphrodisias, Porphyrius, Syrianus.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. İletişim: e.b.saman@gmail.com

Giriş

Aristoteles'in mantık külliyyatının (*Organon*) *Kategoriler*'den (*Katêgoriai*) sonra gelip temelde önermeler ve önermeler arası ilişkileri konu edinen ikinci kitabı *Yorum Üzerine* (*Peri Hermêneias*), bildirsel sözün (Yun. *logos apophantikos*, Ar. *kavlon câzim*) ilkinin olumlama (*kataphasis*), sonrakinin ise olumsuzlama (*apophasis*) olduğunu ortaya koyar (*esti de eis prôtos logos apophantikos kataphasis, eita apophasis*).¹ Burada bahsedilen olumlama ve olumsuzlama arasındaki öncelik ve sonralığın nasıl anlaşılması gerektiği Aristotelesçi gelenekteki şarihler arasında tartışma konusu olmuştur. Ne var ki şarihlerin tartıştıkları bu öncelik ve sonralık, metinsel bir tercih olmanın ötesinde mantığın kalbindeki bir meseleyle, yükleme ve hüküm konusuyla ilişkilidir. Öncelik ve sonralığa dair mantıksal olarak çözülmesi gereken problem, olumlama ve olumsuzlama ifadelerinin aynı cins mi ait oldukları, yoksa olumsuzlamanın olumlamanın altında mı yer aldığı sorusudur.

Aristoteles külliyyatını Arapçada *yeniden yazan*² İbn Sînâ'nın, *Organon*'da *Peri Hermêneias*'a karşılık gelen eseri olan, *eş-Şifâ* külliyyatının *el-İbâre*'sinin birinci makalesinin beşinci faslı (*el-İbâre*, I.5) bir söz ifade etmesi bakımından olumlama ve olumsuzlamayı ele alır. Burada İbn Sînâ'nın meseleyi tuttuğu noktanın mantıksal uzanımları hayli önem taşır. Ne var ki *eş-Şeyh'ur-Reîs*'in metni, okuyucu için bazı açılardan kapalı bir görünüm arz eder. Bu kapalılığın sebebi İbn Sînâ'nın metninin arka planında Helenistik şarihler arasında cereyan eden bir tartışmanın yatmasıdır. İbn Sînâ'nın isim vermeden zikredip eleştirdiği şarihlere ilişkin arka plandaki tartışma, tespit edebildiğimiz kadarıyla şu ana değin ele alınmamıştır.³ Oysa bu tartışma idrak edilmeden İbn Sînâ metninin okunması, sadece lafzi düzlemde dahi filozofun dediklerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

- 1 Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 17a8-9, trc. Saffet Babür (Ankara: İmge, 2018), 11; krş. Aristoteles, *Aristotelis: Categoriae et Liber de Interpretatione*, nşr. L. Minio Paluella (Oxford Classical Texts, 1949), 51; krş. Aristoteles, *Mantiku Aristû* (3 c.), nşr. Abdurrahman Bedevî (Kuveyt & Beyrut: Vekâletü'l-matbû'ât & Dâru'l-kalem 1980), I, 103.
- 2 Bu 'yeniden yazmadaki' aynılık ve farklılık (*identity & difference*) diyalektiğinin son derece hassas ve felsefe tarihi açısından velut olduğunu düşünmekteyiz. Bu konuda bkz. E. Burak Şaman, "Felsefe Tarihinde Aynılık ve Fark: Aristoteles ve İbn Sînâ Arasında Bir Derrida Okuması", *Felsefe ve Tarih*, ed. Gökhan Mürteza (İstanbul: Pinhan, 2020), 103-20.
- 3 Olumlama ve olumsuzlamaya dair İbn Sînâ'nın şarihlerle ilişkisini kurmasa da İbn Sînâ'nın tartıştığı meselenin mantıksal sonuçlarını ele alan iki önemli çalışma için bkz. Jari Kaukua, "Avicenna on Negative Judgement", *Topoi* 39/3 (2020): 657-66; Wilfrid Hodges, "Affirmative and Negative in Ibn Sînâ", *Insolubles and Consequences: Essays in Honour of Stephen Read*, ed. Catarina Dutilh Novaes ve Ole Thomassen Hjortland (Londra: College Publications, 2012), 119-34.

Biz bu makalemizde *eş-Şeyh'ur-Reis'in el-İbâre*'sindeki olumlama ve olumsuzlamaya dair pasajlarını Helenistik şarihlerle birlikte okumayı teklif edeceğiz. Bu okumanın filozofun metnini ve bu metinden çıkan mantıksal sonuçları belirginleştireceği düşüncesindeyiz. Aynı zamanda felsefe tarihi açısından bu okumanın, İbn Sînâ'nın şarihlerle kurduğu ilişkinin ve şarihlerin tartışmalarına vukufiyetinin boyutlarını anlamaya katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Makalemizin birinci bölümünde *el-İbâre*, I.5'e dair yakın bir çözümleme yapmaya çalışacağız. Makalemizin ikinci bölümde tartışmanın zeminindeki meselenin ve İbn Sînâ'nın ismen anmayıp görüşlerini zikrettiği şarihlerin hangileri olduğunun tespitine çabalayacağız. Bu konuda Aristoteles'in *Peri Hermêneias*'ına şerh yazan ve bu şerhinde elimize şerhleri ulaşmayan diğer şarihlerin görüşlerini aktaran Boethius'un metnini kılavuz edineceğiz. Boethius'un şerhi, İbn Sînâ'nın kendilerinden istifade ettiğini anladığımız, ama elimize ulaşmayan şarihleri deşifre etmekte önemli bir işlev üstlenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise İbn Sînâ'nın şarihlere ve meseleye ilişkin görüşlerinin mantıksal uzanımlarını işaret ederek, filozofun şarihler karşısındaki tavrına değineceğiz.

1. İbn Sînâ'ya göre Olumlama ve Olumsuzlama: *el-İbâre*, I.5

İbn Sînâ *el-İbâre*, I.5'te kesin sözü (*el-kavlu'l-câzim*); hakkında doğru (*sâdık*) veya yanlış (*kâzib*) denebilecek, olumlama (*icâb*) veya olumsuzlama (*selb*) yoluyla bir anlamı diğer bir anlama nispet eden, bir ve bütün sözler olarak tanımlar.⁴ Basit kesin sözün (*Ar. el-kavlu'l-câzimu'l-basit*) ise yüklemli (*hamli*) olduğunu belirttikten sonra, yüklemelinin en basitinin (*ebsatuhu*) olumlu olduğunu; olumsuzun ondan sonra geldiğini belirtir.⁵

En genel haliyle İbn Sînâ'ya göre olumlama şu üç şeyden oluşur⁶:

4 Bkz. İbn Sînâ, *eş-Şifâ: Yorum Üzerine*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Litera, 2006), 31; krş. *eş-Şifâ: el-İbâre*, thk. Mahmûd el-Hudeyrî (Kahire: Dâru'l-Kâtib el-Arabî, 1952), 32. *el-Kavlu'l-câzim* ile kastedilen, bir iddia (*assertion*) bildiren ifadeler olup Aristoteles'teki karşılığı *logos apophantikos*tur. Saffet Babür Aristoteles'teki ifadeyi "bildirsel tam deyim" olarak tercüme eder, bkz. Aristoteles, *Yorum Üzerine* 17a8, 11; terim Aristoteles'in Bedevî neşrindeki Arapça tercümesinde de *kavlu câzim* olarak geçer, krş. Aristoteles, *Mantiku Aristû*, I, 103.

5 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 32; krş. *el-İbâre*, 34.

6 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34.

- (i) konu (*mevzû*), yani kendisine nispetin yapıldığı şey (*mansûbun ileyh*)
- (ii) yüklem (*mahmûl*), yani nispet edilen şey (*mansûb*)
- (iii) varlık nispeti (*nisbetu vücûd*).

Olumsuzlamada ise (i) ve (ii) sabit kalırken bu kez “varlık nispeti” değil, “nispetin varlığının kalkması” (*ref’u vücûdi’n-nisbeti*) söz konusudur.⁷ İbn Sînâ’nın kullandığı *ref’* tabiri önem taşır; olumlama “varlık nispetini” içerirken olumsuzlama ‘yokluk nispeti’ gibi bir bağıntıyı değil, “nispetin varlığının kalkmasını” içerir. Filozofa göre olumsuzun olumludan sonra gelmesinin sebebi tam da zikrettiğimiz bu farklılıkla, yani olumsuzlamanın yokluk nispetini değil, nispetin yokluğunu içermesiyle ilişkilidir. Buradaki akıl yürütmeyi İbn Sînâ’nın aşağıdaki satırlarında daha sarıh biçimde okuyabiliriz:

Her yokluk, varlıkla belirlenir ve gerçekleşir. Varlık ise gerçekleşmesinde yokluğun dikkate alınmasına muhtaç değildir. Dolayısıyla olumsuzlama, ancak olumlamaya iliştiği ve onu ortadan kaldırdığı zaman tasavvur edilir. Çünkü olumsuzlama, olumlamanın yokluğudur. Olumlama ise varlıksaldır ve olumsuzlamayla bilinmeye muhtaç değildir. Şu halde olumsuz olumludan sonradır.⁸

وكلّ عدم فإنه يتحدّد ويتحقّق بالوجود. والوجود لا يحتاج في تحقّقه أن يلتفت إلى العدم، فالسلب لا يتصوّر إلا أن يكون عارضا على الإيجاب رافعا له؛ لأنّه عدمه؛ وأمّا الإيجاب فهو وجودي مستغن عن أن يُعرف بالسلب فيكون السالب بعد الموجب.

İbn Sînâ’nın burada yazdıklarında ilkin olumsuzlamanın kendi başına düşünülmemeyeceğini, onun ancak bir olumlamanın yokluğu olarak düşünülmesi gerektiği şeklindeki klasik felsefeye ait temel kabullerden birini tespit edebiliriz. Bu fikrin bir uzantısı olumlamanın varlığı; olumsuzlamanın ise varlığın kaldırılmasını, dolayısıyla yokluğu bildirmesidir. O halde varlığın her zaman yokluğu öncelemesi, İbn Sînâ’ya göre olumsuzlamanın olumlamadan sonra gelmesinin sebebi olarak görülür.

Ne var ki İbn Sînâ yukarıda alıntıladığımız sözlerine, yani olumsuzun olumludan sonra geldiğine dair bir belirginleştirmede ve uyarıda bulunur:

7 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34.

8 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34. İbn Sînâ alıntılarında Ömer Türker’in tercümesini kimi yerlerde tadil ederek kullandık; Arapça blok alıntılarda aynı neşirdeki Arapça metni de ekledik, Arapça kısa alıntı ve kavram karşılıklarını ise transkripsiyonla belirttik.

Bununla bazı şarihlerin söylediği gibi 'olumlamanın olumsuzlamada mevcut olduğunu' kastetmiyorum.⁹

ولست أعني بهذا أنّ الإيجاب موجود في السلب، كما قال بعض المفسرين.

Peki buradaki iddia hangi şarihlere aittir ve İbn Sînâ neden bu iddiaya karşı çıkar?¹⁰ Bu makale çerçevesinde İbn Sînâ'nın zikrettiği fikrin hangi şarihlere ait olduğunun ve felsefe tarihinde bu konudaki tartışmanın zemininin tespitine çalışacağız. Ne var ki, öncesinde İbn Sînâ'nın bu fikre neden karşı çıktığına dair kendisinin yaptığı açıklama üzerinde duralım.

Tekrar edersek, İbn Sînâ olumsuzun olumludan sonra geldiğini ve olumsuzlamanın olumlamanın yokluğu olduğunu genel bir tez olarak ortaya koyarken, bu tezin bazı şarihlerin iddia ettiği gibi "olumlamanın olumsuzlamada mevcut olduğu" şeklinde anlaşılması gerektiğini özel olarak vurgular. Bunun nedenini ise şöyle açıklar:

Çünkü olumlamanın olumsuzlamayla birlikte bulunması imkânsızdır, aksine tek başına kaldığında olumlama olan şey, olumsuzlamanın tanımında mevcuttur.¹¹

فإنّ الإيجاب يستحيل أن يوجد مع السلب، بل الشيء الذي لو انفرد كان إيجاباً هو موجود في حدّ السلب

İbn Sînâ bu cümleyle anlatmak istediği şeyi görme ve körlük üzerinden örneklerdir: Görmenin körlükte mevcut olduğu söylendiğinde bunun anlamı görmenin körlükte mevcut olduğu değil, görmenin körlüğün tanımında mevcut olduğudur; zira körlük ancak görmenin yokluğu olarak tanımlanır (لا يُحدّ إلا).¹² İbn Sînâ, olumlama nispetinin olumsuzlama nispetinde

9 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34.

10 Aristoteles'in *Peri Hermêneias*'ı üzerine İbn Sînâ'nın ve Thomas Aquinas'ın yorumlarını ele aldığı eserinde Caner Çiçekdağı, İbn Sînâ'nın bu tembihine dair açıklamasında filozofun Herakleitosçu çelişkiye ilişkin görüşü eleştirdiğini düşünmüş, o nedenle bu pasaja dair yorumunda konuyu şarihlerle ilişkilendirmeden ve İbn Sînâ'nın şarihlere atfına hiç değinmeden şunları yazmıştır: "Yani İbn Sina yokluk ve ortadan kaldırmanın aslında varlık ve oluş temelinde olduğunu düşünmektedir. Öte yandan olumsuzlamayı olumlamanın içine dâhil etmek mümkün değildir, o zaman olumlama kalmaz ve her şey olumsuzlamadan ibaret olurdu. İbn Sina bir şekilde İlkçağ felsefesinin temel bir problemine değinmiş ve çelişki durumunu ele almıştır. Böylece Herakleitosçu bakış açısının eleştirisi Aristotelesçi bir tarzda gerçekleşmiştir. Bu anlamda İbn Sina olumlama ile olumsuzlamanın da bir arada olamayacağını çünkü o zaman olumsuzlamanın içinde olumlamanın ne potansiyel ne de aktüel olarak bulunabileceğini düşünmüştür." Bkz. Caner Çiçekdağı, *Peri Hermêneias Üzerine İki Yorum* (Bursa: Sentez, 2018), 90.

11 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34.

12 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34.

var olmasının da tıpkı görme ve körlük örneğine benzer olduğunu belirtir. Yani ona göre olumsuzlama nispetinde olumlamanın zikredilmesi, olumlamanın olumsuzlamanın bir parçası olarak değil veyahut olumlamanın olumsuzlamada varlık bakımından bulunması değil, olumsuzlamanın tanımın parçası olarak bulunması söz konusudur (لا على أنها جزء من السلب أو داخل في السلب وجوداً، بل داخل في حدّ السلب) ve bu durum görmenin körlükte değil, körlüğün tanımında mevcut olması gibidir.¹³ İbn Sînâ'nın tanımda mevcut olmakla anlatmak istediği şey, görmenin körlükteki mevcudiyetinin zihinsel olduğudur. Buradan da filozofa göre olumlamanın olumsuzlamada mevcut olduğu anlamı çıkmaz. Bu noktada körlüğün kendisi ile körlüğün bilgisi arasında ayırım yapan İbn Sînâ, görmenin ne olduğunu bilmeden körlüğün anlayamayacağımızı söyler. Bununla birlikte bu durum, körlük olgusunun kendisinde görmenin olduğu anlamına gelmez, nitekim bunlar birbirlerine karşıttırlar. Kısacası İbn Sînâ, açıklamasını x olgusu ile x' 'in bilgisi arasındaki farka dayanarak yapmış görünmektedir.

Esasen İbn Sînâ'nın karşı olduğu pozisyonu anlamak için İbn Sînâ'nın perspektifinden meseleyi biraz açmaya çalışalım. "Çay şekerli değildir" önermemizde şekerli çaydan olumsuzlarız; ama şekerli olmamayı (değil-şekerli) çaya yüklemiş olmayız. Zira son söylediğimiz şekilde düşünmek (yani şekerli olmamayı çaya yüklemek), atıfta bulunulan bazı şarihler gibi olumlamanın olumsuzlamada bulunduğunu savunmak olacaktır. Oysa İbn Sînâ "çay şekerli değildir" olumsuzlamasının şekerli olmanın çaydaki varlığını "kaldırdığını" (*yerfa'u*) ve bunun "değildir" olumsuzlama harfi (*harfu's-selb*) ile olumlamanın terkibi sayesinde gerçekleştiğini düşünmektedir. İbn Sînâ bu fikri şöyle ifade eder:

Olumlama olumsuzlamada mevcut kabul edildiğinde bu, olumsuzlamanın olumlama kaldırması ve olumlamanın, kendisi ile olumsuzlama harfi arasındaki bileşim açısından olumsuzlamada var olması bakımındandır. Mesela "Zeyd canlı değildir" sözündeki "canlı<dır>" kısmı, inkâr harfi olmasaydı Zeyd üzerine olumlama olacaktı. Ama olumsuzlama gelmiş ve bu nispeti kaldırmıştır.¹⁴

وإذا جُعِلَ الإيجاب موجوداً في السلب فإنما هو من حيث أنّ السلب إنما يرفعه فيوجد في السلب من حيث تركيب بينه وبين حرف السلب، كقولك: زيد ليس هو حياً فإن > هو حيّ < هو الذي لو لا حرف النفي كان إيجاباً علي زيد، فجاء السلب فرفع هذه النسبة.

13 İbn Sînâ, *eş-Şifâ/Yorum Üzerine*, 33; krş. *eş-Şifâ/el-İbâre*, 34-35.

14 İbn Sînâ, *eş-Şifâ/Yorum Üzerine*, 33; krş. *eş-Şifâ/el-İbâre*, 35.

Özetle İbn Sînâ açısından olumsuzlamadaki durum 'çay' ile 'şekerli' arasındaki bağın kaldırılmasından ibarettir. Konu ile yüklem arasındaki nispetin ya da bağın ortadan kaldırılması da olumsuzlamada herhangi bir olumlamanın mevcut olmadığı anlamına gelir.

el-İbâre metnini takip ederek ilerlersek buradan iki görüşün çıkabileceğini okuruz. Olumsuzlamanın olumlamadan farkına dair esası ortaya koyduktan sonra İbn Sînâ, tartıştığı konuya dair iki bakış açısını ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan iki pozisyonu belirginleştirir:¹⁵

Bir açıdan olumlamanın olumsuzlamayla birlikte olmayacağını söylemek doğrudur. Zira olumlama olumsuzlamayı nasıl <hem> destekleyip <hem de> onunla bir araya gelebilir ki?¹⁶

فمن وجهٍ يحقُّ أن يقال إنَّ الإيجاب ليس يكون مع السلب، فإنَّ الإيجاب كيف يساعد السلب وكيف يجتمع معه؟

Bir açıdan da şunu demek doğrudur: Hakikatte olumsuzlama, olumlama anlamına gelen varlığı ortadan kaldıran şeydir. Zira yoksunluk (*adem*) ile ortadan kaldırma (*ref*), varlık (*vücûd*) ile meydana gelmeyi (*husûl*) konu edinmekte ve onlar olmadan tanımlanamamaktadır.¹⁷

ومن وجهٍ يحقُّ أن يقال إنَّ السلب بالحقيقة أمر يرفع الوجود الذي هو الإيجاب، فإنَّ العدم والرفع إنما يتناول الوجود والحصول ولا يتحدّد دونه.

Olumlama ve olumsuzlamaya dair bu iki bakış açısına göre İbn Sînâ iki pozisyonun ortaya çıktığını işaret eder:

(A)'daki bakış açısı, yani olumlama ile olumsuzlamanın birlikte bulunamayacağı görüşü, olumlamanın olumsuzlamaya bilkuvve veya bilfiil dâhil olmasını engeller (يمنع الإيجاب أن يكون داخلا في السلب بالقوة وبالفعل)¹⁸.

(B)'deki bakış açısı, yani olumlamanın olumsuzlamanın tanımına girmesine sebep olan bakış açısı ise olumlamayı olumsuzlamaya dahil etmektedir (يجعل الإيجاب داخلا في السلب)¹⁹.

Bu iki pozisyonu zikreden İbn Sînâ bunlardan ikincisini (B) şöyle reddeder:

15 Aşağıda (A) ve (B) şeklinde yaptığımız tasnif bize ait.

16 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33-34; krş. *el-İbâre*, 35.

17 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 35.

18 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 35.

19 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 35.

Olumlamanın olumsuzlamanın bir parçası olması veya onda mevcut olması, olumlama ve olumsuzlamanın birlikte olması demek değildir²⁰

وليس كون الإيجاب جزءاً من السلب أو موجوداً فيه هو كون الإيجاب والسلب مجتمعين معاً.

Birlikteliğe dair reddini içeren cevabını İbn Sînâ tek (*ferd*) ve çift (*zevc*) analogisiyle açıklar: Tek çiftte çift de tekte mevcuttur; ama tekin çiftte, çiftin tekte olması tekliğin ve çiftliğin bir araya gelmesini ve bir şeyin hem tek hem çift olmasını gerektirmez.²¹ İbn Sînâ'nın söylemek istediğini 3 veya 5 gibi tek sayılar ve 4 gibi bir çift sayı ile örnekleyebiliriz:²² 3 gibi bir tek sayının çift olan 4'te ($4=3+1$) bulunması veya 4 gibi bir çift sayının tek olan 5'te ($5=4+1$) bulunması 4'te tekliğin ve çiftliğin bir araya gelmesini ve 4'ün hem teklik hem de çiftlikle nitelenmesini gerektirmez, demek istemektedir.

İbn Sînâ bu ikinci pozisyonu reddettikten sonra birinci pozisyonu (A) ise şu sözlerle tasdik eder:

Ne var ki olumlamanın, olumsuzlama karşısındaki hali böyle değildir. Aksine olumlama, olumsuzlamanın tanımının bir parçasıdır. Olumlamanın olumsuzlamanın tanımının parçası olmasıyla olumsuzlama, olumlama haline gelmez veya olumsuzlanan şey, olumlu olmaz. Olumsuzlama, kendisinin bir parçası olan olumlama ile yalnızca zihinde bir arada bulunur.²³

لكن ليس حال الإيجاب من السلب هذه الحال، بل هو جزء من حدّ السلب وليس إذا كان جزءاً من حدّ السلب صار السلب إيجاباً، أو المسلوب موجباً، وصار السلب موجوداً مع إيجاب جزؤه إلا في الذهن.

Böylelikle İbn Sînâ olumlunun olumsuzun tanımında mevcut olmasından dolayı söz olmak bakımından olumlama ile olumsuzlamanın bir tutulamayacaklarını, ancak zihinde bir arada bulunabileceklerini ortaya koymuştur. Filozofa göre olumlamanın olumsuzlamanın tanımının bir parçası olması, olumlamanın olumsuzlamada mevcut olması anlamını taşımaz. Çünkü tanımlanan şeyin tanımında ihtiyaç duyulan terim, varlık bakımından değil ancak zihinsel bakımdan tanımlanan şeyde mevcuttur.

20 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 35.

21 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 35.

22 Tam olarak bizimle aynı şeyi kastetmesi de bu örnekle ilgili bkz. İbn Sînâ, *al-'İbâra: Avicenna's Commentary on Aristotle's De Interpretatione*, çev. Allan Bäck (Münih: Philosophia Verlag, 2013), 61, 124. Dipnot.

23 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 35-6.

İlgili metnin sonunda ise İbn Sînâ şarihlerin olumlamanın mı olumsuzlamanın mı daha üstün olduğuna dair tartışmalarını eleştirir:

Fakat onların 'olumlama daha üstündür veya olumsuzlama daha üstündür' tartışmasına dalarak bir kısmının 'olumlama daha üstündür' bir kısmının da 'ilahi şeylerde olumsuzlama, olumlamadan daha üstündür' demelerine gelince bu, benim anlamadığım ve anlamaya meyletmediğim türden bir bilgidir.²⁴

وأما ما خاضوا فيه من حديث أنّ الإيجاب أشرف أو السلب حتى قال بعضهم: إنّ الإيجاب أشرف؛ وقال بعضهم إنّ السلب في الأمور الإلهية أشرف من الإيجاب، فنوع من العلم لا أفهمه ولا أميل أن أفهمه.

Peki İbn Sînâ olumsuzun olumludan sonra geldiğini teslim ettiği halde (فيكون السالب بعد الموجب)²⁵ neden üstünlük tartışmasını anlamsız bulur? İbn Sînâ buna doğrudan bir cevap vermeyerek, yalnızca yukarıda alıntıladığımız üzere bu tartışmayı anlamsız bulduğunu zikretse de buna 'hüküm' teorisi üzerinden bir cevap verilebilir görünmektedir. Bu konuya ise makalemizin üçüncü bölümünde döneceğiz.

2. Boethius'un Aktarımıyla Tartışmanın Zeminindeki Helenistik Şarihler

İbn Sînâ'nın *el-İbâre*'sinde olumlama ve olumsuzlamaya ilişkin pasajı bir önceki bölümde yaptığımız üzere kat etmeye çalıştığımızda, arka planda başka bir tartışmanın var olduğu ve İbn Sînâ'nın bu tartışmayı zihninde bulundurarak kendi satırlarını yazdığı dikkatlerden kaçmayacaktır. Zira kendisi de isim belirtmeden şarihleri zikretmiştir. Bu noktada İbn Sînâ'nın metnini şarihlerle birlikte okumanın filozofun kastının daha iyi anlaşılacağını düşünerek çalışmamızda bu arka planı tespit etmeye çalışacağız.

Olumlama ve olumsuzlamaya dair şarihler arasındaki tartışmanın ne olduğuna tespit noktasında Aristoteles'in *Yorum Üzerine*'sine (*Peri Hermêneias*) Latince iki şerh²⁶ yazan Boethius (ö. 524) yardımımıza yetişir. Boethius'un ikinci ve hacimli

24 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 34; krş. *el-İbâre*, 36. Bu alıntıda, ilahi şeylerdeki olumsuzlamayı olumsuzlamadan üstün tutan görüş, Yeni-Platoncu düşüncedeki negatif teoloji fikriyle ilişkili görünmektedir. İbn Sînâ'nın olumlama ve olumsuzlamaya dair düşüncesi ile negatif teoloji arasındaki ilişkiyi tartışmak son derece ilgi çekici görürse de makalemizin sınırlarını aşacaktır.

25 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 33; krş. *el-İbâre*, 34.

26 Boethius'un *Peri Hermêneias*'a biri muhtasar, diğeri hacimli olan iki şerhi bulunur: (i) *Ancii Manlii Severini Boetii Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: pars prior / prima editio*, thk. Carolus Meiser

olan şerhi gerçekten de İbn Sînâ okuyucusu için filozofun tartıştığı meselenin zemini, onun ortaya koyduğu haliyle meselenin taraflarını, karşı çıktığı ve takip ettiği fikirleri anlamak açısından kanaatimizce elzem görünmektedir. Dahası İbn Sînâ'nın ele aldığı haliyle meseledeki tarafların Boethius'un zikrettiği taraflarla birbir örtüşmesi İbn Sînâ'nın Helenistik şarihlerle olan diyalogunu ortaya koymasından dikkat çekicidir.

Boethius *Peri Hermêneias*'ın makalemizi ilgilendiren kısmını (16a1-2) şerh ederken öncelikle eksik veya tam cümle (Lat. *orationes vel imperfectae vel perfectae*) gibi farklı lafızların (Lat. *dictio*) bulunduğunu hatırlatarak, sözün (Lat. *enuntiatio*) tam cümlenin (Lat. *oratio perfecta*) bir türü olduğunu, bunun da basit (Lat. *simplex*) veya bileşik (Lat. *compositus*) olabileceğini belirtir.²⁷ Ardından bu konudaki bir ihtilafı ve muhtelif görüşleri bize aktarır:

Filozoflar ve şarihler basit kesin söz türleri hakkında çatışır. Bazıları olumlama ve olumsuzlamanın tür olarak sözün altına konması gerektiğini ileri sürerler, Porphyrios bu gruba dahildir. Fakat diğerleri hiç de aynı fikirde değildir; onlar olumlama ile olumsuzlamanın eşadlı (Lat. *aequivocus*) olduğunu, kendilerine aynı adın verilerek 'söz' denildiğini, fakat 'sözün' her ikisine eşanlı (Lat. *univocus*) bir cins olarak değil, eşadlılıkla yüklendiğini savunurlar. Onların başı İskender'dir.²⁸

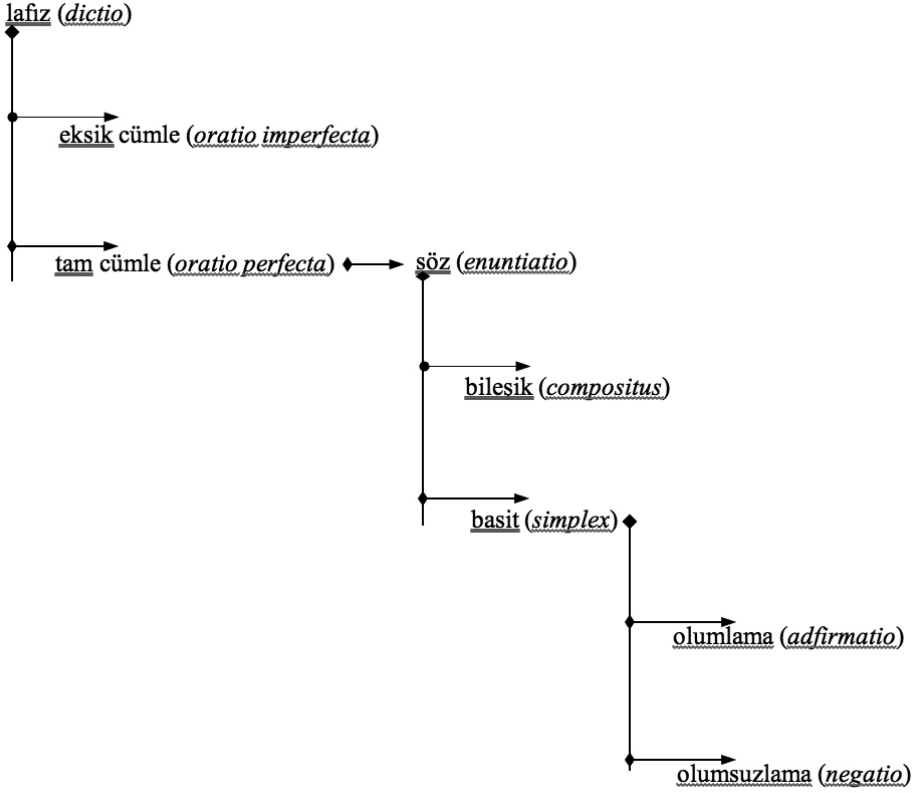
de simplicis vero enuntiationis speciebus inter philosophos commentatoresque certatur. aiunt enim quidam adfirmationem atque negationem enuntiationi ut species supponi oportere, in quibus et Porphyrius est: quidam vero nulla ratione consentiunt, sed contendunt adfirmationem et negationem aequivoca esse et uno quidem enuntiationis vocabulo nuncupari, praedicari autem enuntiationem ad utrasque ut nomen aequivocum, non ut genus univocum; quorum princeps Alexander est.

Öncelikle Boethius'un koyduğu haliyle buradaki tasnifi şemalaştıralım:

(Leipzig, 1877); (ii) *Ancii Manlii Severini Boetii Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: pars posterior / secunda editio*, thk. Carolus Meiser (Leipzig, 1880) [Takip edeceğimiz ikinci kitap, dipnotlarda *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio* şeklinde kısaltılmıştır]

27 Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 15-6; krş. Boethius, *On Aristotle On Interpretation 1-3*, çev. Andrew Smith (Bloomsbury, 2010), 22.

28 Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 16; krş. Boethius, *On Interpretation 1-3*, 22. Boethius'un alıntıladığımız Latince metinlerinin Türkçe tercümesi İngilizcesiyle de karşılaştırılarak tarafımızca yapılmıştır.

Boethius'un işaret ettiği tartışma yukarıdaki şemanın son satırında olumlama ve olumsuzlamanın, onların cinsini oluşturacak nitelikteki 'basit sözün' altına konulup konulamayacağıdır. Boethius bu konudaki muhtelif görüşleri iki gruba ayırdıktan sonra her iki grubun iddialarını aktarmaya Aphrodisiaslı İskender'in kilerler başlar.

2.1. Aphrodisiaslı İskender'in Görüşü

Meşşâî geleneğin önemli şarihi İskender'in *Peri Hermêneias*'a yazdığı bir şerhin varlığı bilinmekle birlikte bu şerh elimize ulaşmamıştır.²⁹ Ne var ki onun şerhinin makalemizi ilgilendiren kısmını Boethius'un aktarımıyla takip etmemiz mümkündür. Boethius'un aktardığına göre Aphrodisiaslı İskender (ö. 3.yy) olumlama ve olumsuzlamanın 'söz'ün altına birlikte konulamayacağını düşünür, bunun sebebi

29 Bkz. Dorothea Frede, "Alexander of Aphrodisias", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Kış 2017 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/alexander-aphrodisias/> > (Şubat 2022).

ise olumlamanın olumsuzlamadan önce gelmesidir. Boethius'a göre İskender'in bu öncelik iddiasına dair akıl yürütmesi şöyledir:³⁰

- i. Her olumsuzlama olumlamayı ortadan kaldırır ve yok eder (*omnis negatio adfirmationem tollat ac destruat*).
- ii. Durum böyleyse yıkılacak olan olumlama yıkacak olan olumsuzlamadan önce vardır (*prior est adfirmatio quae subruatur quam negatio quae subruat*).
- iii. Bir şey önce ise ve diğer şey ondan sonra geliyorsa bunlar aynı cinsin altına konulamazlar.³¹ (*in quibus autem prius aliquid et posterius est, illa sub eodem genere poni non possunt*)

İskender bu konudaki delillerini devam ettirir. Şarihe göre olumlamanın olumsuzlamadan önce gelmesi, aynı zamanda birleştirme ve ayırma fikri üzerinden de delillendirilir:³²

- i. Her olumsuzlama bir bölmeyken (Lat. *divisio*), olumlama birleştirme ve bağlamadır (Lat. *compositio atque coniunctio*). Zira “Sokrates yaşamaktadır” (*Socrates vivit*) dediğimizde, yaşamı (*vita*) Sokrates'e bağlamış oluruz (*conjungo*). “Sokrates yaşamamaktadır” (*Socrates non vivit*) dediğimizde ise yaşamı Sokrates'ten ayırmış oluruz (*disjungo*).
- ii. O halde bir bağlama olan olumlama önce, bir ayırma olan olumsuzlama ise sonradır. İskender'in bir diğer delillendirmesi olumsuzlama eki ve basitlik üzerine kuruludur:³³
- i. Olumsuzluk eki (*particula negativa*) olumsuzlamadan kaldırılırsa geriye yalnızca olumlama kalır. Zira “Sokrates yaşamamaktadır”dan (*Socrates non vivit*) ‘-ma’ (*non*) eki kaldırılırsa geriye “Sokrates yaşamaktadır” (*Socrates vivit*) kalır.³⁴

30 Bu ispat için bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 16; krş. Boethius, *On Interpretation 1-3*, 22-3.

31 Boethius'un aktarımına göre İskender bunu Aristoteles'in *Kategoriler*'inde eşzamanlılık (Yun. *hama*) başlığı altında söylenenlere dayandırır. *Kategoriler*'in ilgili bahsi için bkz. Aristoteles, *Kategoriler* 14b24-15a13, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge, 2002), 85-7.

32 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 16-7; krş. Boethius, *On Interpretation 1-3*, 22-23.

33 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 17; krş. Boethius, *On Interpretation 1-3*, 23.

34 İskender'in bu akıl yürütmesinde kullandığı örnek ve de “[...] olumsuzluk eki (*particula negativa*) olumsuzlamadan kaldırılırsa geriye yalnızca olumlama kalır” cümlesi ile İbn Sînâ'nın “Mesela ‘Zeyd canlı değildir’ sözündeki ‘canlı<dır>’ kısmı, inkar harfi olmasaydı Zeyd üzerine olumlama olacaktı. Ama olumsuzlama gelmiş ve bu nispeti kaldırmıştır” cümlesi (bkz. makalemizin 14. dipnotu) arasındaki benzerliğe dikkat çekmek isteriz.

- ii. Bu nedenle olumlama olumsuzlamadan daha basittir (*simplicior*).
- iii. O halde basit olan daha öncedir (*prius*).

Basitlikle ilişkili olarak nicelik de İskender'e göre olumlamanın önceliği konusunda belirleyicidir³⁵:

- i. Her cümle (*oratio*) bir niceliktir (*quantitas*).
- ii. "Sokrates yürümektedir" (*Socrates ambulat*) cümlesi "Sokrates yürümektedir" (*Socrates non ambulat*) cümlesinden nicelik bakımından daha küçüktür (*minor*).
- iii. Olumlama nicelik bakımından daha küçük olduğuna göre aynı zamanda daha öncedir.

Boethius'un İskender'den aktardığı son delil hal ve yoksunluk üzerindedir³⁶:

- i. Olumlama bir hal (*habitus*) iken, olumsuzlama yoksunluktur (*privatio*).
- ii. Hal, yoksunluktan önce gelir.
- iii. O halde olumlama olumsuzlamadan öncedir.

Tüm bu delillendirmelerle Boethius'a göre İskender, olumlamanın olumsuzlamadan önce olduğunu göstermiş; bu nedenle de biri diğerinden önce veya sonra olarak düşünülen iki türün aynı cinsin (yani 'söz' cinsinin) altına konulamayacaklarını savunmuştur.³⁷

İbn Sînâ'nın bu konuda İskender ile aynı fikirde olduğunu birinci bölümde alıntıladığımız satırlarında görebiliriz ("Dolayısıyla olumsuzlama, ancak olumlama ile iliştiği ve onu ortadan kaldırdığı zaman tasavvur edilir."). İbn Sînâ'nın olumlamanın olumsuzlamadan önce geldiğine dair delillendirmesinin, İskender'in delillendirmesiyle örtüştüğünü; hatta İbn Sînâ'nın kullandığı *râfi'an lehu / yerfa'u* (Ar. ortadan kaldırır) tabirinin İskender'i aktarırken Boethius'un kullandığı *tollatın* (Lat. ortadan kaldırır) dengi olduğunu tespit edebiliriz. Ayrıca İbn Sînâ'nın ayırt ettiği, (A) ve (B) olarak belirttiğimiz iki pozisyonun ilkinin (A) İskender'in fikirlerinin oluş-

35 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 17; krş. Boethius, *On Interpretation* 1-3, 23.

36 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 17; krş. Boethius, *On Interpretation* 1-3, 23.

37 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 17; krş. Boethius, *On Interpretation* 1-3, 23.

turduğu görülmektedir. İbn Sînâ'nın (A)'da andığı, olumlamanın olumsuzlamaya dâhil olmadığı ve olumlama ile olumsuzlamanın bir arada bulunamayacağı şeklindeki pozisyonun savunucusu Boethius'a göre en başta İskender'dir. Bu noktada İbn Sînâ'nın temelde (A)'da işaret edilen İskenderci pozisyonu benimsemiş olduğu söylenebilir; ne var ki İbn Sînâ, çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alacağımız üzere bu pozisyonu nispet ile hüküm ayırımı üzerinden geliştirmiştir.

2.2. Porphyrios ve Syrianos'un Görüşleri

Boethius'un aktardığına göre Plotinos'un öğrencisi Yeni-Platoncu şarih Porphyrios (ö. yak. 305) ise Theophrastos'a yazdığı bir şerhte³⁸ İskender'e karşı çıkararak olumlama ile olumsuzlamanın sözün türleri olduğunda, dolayısıyla her ikisinin de söz cinsi altına gireceğinde ısrar etmiştir.³⁹ Porphyrios'a göre aynı cinsin altına konulmaması gerekenler herhangi bir bakımdan öncelik ve sonralık ilişkisi içerisinde bulunanlar değil, özleri veya cevherleri bakımından (*secundum esse suum atque substantiam*) önce veya sonra olanlardır.⁴⁰ Eğer böyle olmasaydı, der Porphyrios, birincil ve ikincil cevherlerden bahsedemezdik. Oysa aralarındaki öncelik ve sonralığa rağmen birincil ve ikincil cevherleri ortak olarak cevher cinsinin altına koyabilmemiz onların özlerinin aynı olmasından gelir, ki bu öz herhangi bir konuda (*in subiecto*) bulunmamaktır. Benzer biçimde, Porphyrios'a göre cümlenin oluşturulmasında olumlama olumsuzlamalardan önce gelseler de özleri ve doğaları bakımından aynı 'söz' cinsine katılırlar (*participant*), zira sözün (*enuntiatio*) özü (*esse*), kendisinde doğruluk ve yanlışlığın bulunabilmesidir. Olumlama da olumsuzlama da doğruluk ve yanlışlığı eşit olarak paylaştığı için, yani aynı öze sahip oldukları için şarihe göre ortak olarak söz cinsinin altına konulabilir.

Porphyrios özetle cümleyi oluşturmak bakımından olumlamanın önceliğini kabul etse de, söz olmak bakımından aslolanı doğruluk ve yanlışlık olarak kabul ederek olumlama ve olumsuzlamanın söz olmak bakımından eşanlımlı (Lat. *univo-*

38 Boethius "Theophrastos'a yazdığı bir şerhte" ibaresini kullansa da Porphyrios'un *Peri Hermêneias* üzerine bir şerh yazdığı bilinmektedir. Bu şerh elimize ulaşmamışsa da onun görüşlerini Boethius'un ve Ammonios'un yazdıkları şerhlerde buluruz, bkz. George Karamonalis, "Porphyry: The First Platonist Commentator on Aristotle", *Bulletin of the Institute of Classical Studies, Supplement*, no. 83, Philosophy, Science and Exegesis in Greek, Arabic and Latin Commentaries, I (2004): 100, 12. dipnot ve 105, 39. dipnot.

39 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 17; krş. Boethius, *On Interpretation 1-3*, 23.

40 Porphyrios'un İskender'e karşı sunduğu ve bu paragrafta yer verdiğimiz takip eden deliller için bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 17-8; krş. Boethius, *On Interpretation 1-3*, 23-4.

cus)⁴¹ olmalarını vurgulamıştır. Porphyrios'un pozisyonunu yukarıdaki gibi özetleyen Boethius, bu noktada Porphyrios'u takip etmemiz gerektiğini ve Porphyrios'un İskender'in uzun ve karmaşık delillerini çürüttüğünü belirtir.⁴²

Bu husustaki tartışmaya dair Boethius'un aktardığı üçüncü ve son isim Syrianos'tur⁴³. Proklos'un hocası olan Yeni-Platoncu şarih Syrianos (ö. 437 yak.) *Peri Hermêneias*'taki metinsel bir noktadan teorik bir noktaya varmaya çalışmış görünmektedir:

Lakabı Philoksenos olan Syrianos, Aristoteles "öncelikle adın ne olduğunu ve fiilin ne olduğunu, sonra da olumsuzlamanın ne olduğunu ve olumlamanın ne olduğunu ortaya koymamız gerekir" derken, bu noktada Aristoteles'in neden ilkin olumsuzlamayı ardından olumlama'yı zikrettiğini soruşturur. İlkin Aristoteles, <bu konuda> özel olarak hiçbir şey söylememiştir; zira hem olumlamanın hem de olumsuzlamanın ortaya çıkabileceği yerde, olumsuzlama önce gelebilir, ardından olumlama gelebilir, tıpkı "Sokrates sağlıklıdır"daki gibi. Onun hakkında "Sokrates sağlıklıdır" denebilecek şekilde ona olumlama eklenebilir ya da "Sokrates sağlıklı değildir" denebilecek şekilde bir olumsuzlama eklenebilir. Zira Sokrates'in durumunda, olumsuzlamanın olumlama'dan önce geleceği şekilde olumlama ve olumsuzlama meydana gelebilir. Çünkü o doğmadan önce, sağlıklı olmadığı söylenebilir; doğmamış olan ise sağlıklı olamaz.⁴⁴

Syrianus vero, cui Philoxenus cognomen est, hoc loco quaerit, cur proponens prius de negatione, post de adfirmatione pronuntiauerit dicens: primum oportet constituere, quid nomen et quid verbum, postea quid est negatio et adfirmatio. et primum quidem nihil proprium dixit, quoniam in quibus et adfirmatio potest et negatio provenire, prius esse negatio, postea vero adfirmatio potest, ut de Socrate sanus est. potest ei aptari talis adfirmatio, ut de eo dicatur Socrates sanus est; etiam huiusmodi potest aptari negatio, ut de eo dicatur Socrates sanus non est. quoniam ergo in eum adfirmatio et negatio poterit evenire, prius evenit ut sit negatio quam ut adfirmatio. ante enim quam natus esset <potuit dici sanus non est>: qui enim natus non erat, nec esse poterat sanus.

41 Türkçe İslam felsefesi çalışmalarında yaygın tercüme 'eşit anlamlı'dır, yani *mütevâtî*.

42 Bkz. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 18; krş. Boethius, *On Interpretation* 1-3, 24. İskender ve Porphyrios'un pozisyonlarını Boethius'ta olduğuna çok yakın biçimde aktaran Ammonios ise Porphyrios'un tarafındadır. Bkz. Ammonios, *On Aristotle On Interpretation* 1-8, çev. David Blank (Bloomsbury, 2014), 24.

43 Syrianos Aristoteles'in *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* eserlerine özel bir ilgi ve titizlikle şerhler yazmıştır, ne var ki bunların ikisi de elimize ulaşmamış durumdadır, ondan bize yalnızca Aristoteles'in *Metafizik*'ine yazdığı şerh olmuştur, bkz. R. Loredana Cardullo, "Syrianus' Lost Commentaries on Aristotle", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 33 (1986): 113.

44 Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 18-19; krş. Boethius, *On Aristotle On Interpretation* 1-3, 24.

Syrianos'un bu sözlerini aktardıktan sonra Boethius onun yorumunu belirginleştirmeye devam eder. Syrianos'a göre Aristoteles, *Peri Hermêneias* metninin en başında planını ilan ederken olumsuzlamayı önce zikretse de⁴⁵ metnin devamında meseleyi açıklarken söylediğinin tersini yaparak, adı ve fiili tanımladıktan sonra sırasıyla cümleyi, sözü, olumlama ve en son olarak olumsuzlamayı ele almıştır.⁴⁶ Syrianos'a göre Aristoteles'in böyle yapmasının nedeni olumlama ile olumsuzlamanın söz olmak bakımından eşit olduklarını işaret etmektir.⁴⁷ Boethius bu konuda kendi yorumunu da ekler: Syrianos İskender'in olumlamanın önce geldiğini savunduğu pozisyona aykırı bir şey söylememiştir; fakat o cümleyi oluşturmak bakımından olumlunun önce olduğunu kabul etse de, sözün kendisine nispetle olumlu ile olumsuzun eşit olduklarını savunmuştur.⁴⁸

Yukarıdaki alıntıda gördüğümüz üzere esasen Syrianos olumsuzlamayı da olumlama gibi değerlendirmiştir. Sokrates hakkında 'sağlıklıdır' veya 'sağlıklı değildir' denebileceğini belirtirken, esasen olumsuzlamayı da bir olumlama gibi ele almış görünür. "Çay şekerlidir/şekerli değildir" önermemizi hatırlarsak Syrianos, "Çay şekerli değildir" önermesinde 'şekerli olmamayı' (değil-şekerli) çaya eklediğimizi (Syrianos'un kullandığı tabirle, Lat. *apto*) düşünür.

el-İbâre metnimizin çözümlenmesine geri dönersek, İbn Sînâ'nın (B)'de eleştirdiği pozisyonun Porphyrios ile Syrianos'un görüşlerine denk düştüğünü tespit edebiliriz. Her iki şarih de olumlama ile olumsuzlamanın aynı 'söz' cinsi altına konulacağını savunmaktadır. Özel olarak Syrianos'un görüşleri (elbette Boethius bize doğru aktarırsa) İbn Sînâ'nın eleştirdiği pozisyonu daha sarıh biçimde ifade etmektedir. Zira hem Porphyrios hem de Syrianos olumlama ile olumsuzlamanın söz olmak bakımından eşit olduğunu belirtse de Syrianos, olumsuzlamada bir olumlamanın bulunduğu şeklindeki görüşü, yani İbn Sînâ'nın (B)'de ifade edip eleştirdiği görüşü açıkça savunmuş görünmektedir.

45 Bkz. Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 16a1-2.

46 Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 18-19; krş. Boethius, *On Aristotle On Interpretation* 1-3, 24.

47 Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 19; krş. Boethius, *On Aristotle On Interpretation* 1-3, 24.

48 Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: secunda editio*, 19; krş. Boethius, *On Aristotle On Interpretation* 1-3, 24.

3. İbn Sînâ'nın Tavrı

İbn Sînâ'nın yukarıda özetlemeye çalıştığımız tartışmaya dair tavrı, yani olumlama ve olumsuzlamanın iki ayrı 'söz' olduğu konusundaki vurgusu esasında filozofun hüküm teorisi bağlamında önem taşır. İbn Sînâ olumlama ve olumsuzlamayı Aristoteles'in *synthesis* ve *diairesis* terimlerini çağrıştıran biçimde⁴⁹ bir tür birleştirme (*ikâ'*) ve ayırma (*nez'*) olarak tarifler.⁵⁰ Bununla birlikte İbn Sînâ'da altını çizmemiz gereken nokta, olumlama ve olumsuzlamayı, nispet bağlamında varlık üzerinden tanımlaması ama bunu hükümle birlikte düşünmesidir. *el-İbâre*, I.6'da filozof, olumlama ve olumsuzlamayı varlık üzerinden tanımladığını açık biçimde ifade eder:

[...] Bunlardan olumlama, bir şeyin bir şey için varlığına hükmetmek iken olumsuzlama, bir şeyin başka bir şey için var olmamasına hükmetmektir.⁵¹

والإيجاب من ذلك هو الحكم بوجود الشيء لشيء آخر والسلب هو الحكم بلا وجود الشيء لشيء آخر

İbn Sînâ'ya göre olumlama ve olumsuzlama şeyin varlığına (*vücûd*) ve var olmasına (*lâ-vücûd*) ilişkindir; ama bunlar iki ayrı hükümdür. İbn Sînâ'ya göre şeyin dış dünyadaki varlığı, zihindeki varlığı ve lafız arasında bir örtüşme söz konusudur;⁵² dilsel lafızlar zihinsel içeriğe işaret ederken, bu zihinsel içerik de dış dünyaya işaret eder.⁵³ Bu ilişkiyi hesaba kattığımızda İbn Sînâ için olumlamadaki zihinsel faaliyet konu ile yüklem arasındaki ilişkinin bir bağla (*râbita*) birleştirilmesi (*ikâ'*) iken, olumsuzlamadaki zihinsel faaliyet onların birbirinden ayrılmasıdır (*nez'*). Bu iki işlem birbirinden iki ayrı zihinsel faaliyet ve iki ayrı hüküm olarak değerlendirilir.⁵⁴ Bu da İbn Sînâ'nın neden "olumsuzlamada bir olumlamanın varolduğu" şeklinde zikrettiği ve şarihlerden bazılarına atfettiği iddiaya karşı olduğunun nedenini açıklar.

Bunun ötesinde, İbn Sînâ'ya göre olumlama varlığa ilişkin olduğu için, varlık bakımından olumlama önce gelir; zira İbn Sînâ için varlığın var olmamaya göre her zaman önceliği bulunur.⁵⁵ Ne var ki hüküm olmak bakımından, yani zihnin bir faaliyeti

49 Bkz. Aristoteles, *Yorum Üzerine* 16a10-18, 8; ayrıca bkz. Kaukua, "Avicenna on Negative Judgement", 658.

50 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 39; krş. *el-İbâre*, 41.

51 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 40; krş. *el-İbâre*, 42.

52 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, I.1, 2-4; krş. *el-İbâre*, I.1, 1-4.

53 Bkz. Kaukua, "Avicenna on Negative Judgement", 657.

54 Bu konuda bkz. Kaukua, "Avicenna on Negative Judgement", 662, Kaukua makalesinin bu noktasında Frege'yle önemli bir karşılaştırmayı gündeme getirir.

55 İbn Sînâ'da varlığın önceliği meselesi makalemizin sınırlarını aşacaktır, fakat İbn Sînâ'nın bunu en açık ifade ettiği yerlerden biri *Metafizik*, I.5'tedir: "Varlık yokluktan (*adem*) daha iyi bilinir. Çünkü varlık

olmak bakımından olumlamanın olumsuzlama karşısında üstünlüğünü tartışmak yersizdir. İşte bu nedenle İbn Sînâ makalemizin birinci bölümünün sonunda alıntıladığımız ve bu bölümde döneceğimizi işaret ettiğimiz alıntısında, yine şarihler arasındaki tartışmada bulunduğunu anladığımız olumlama veya olumsuzlama konusundaki 'üstünlük' tartışmalarını anlamsız bulur. Bunu şöyle anlamak mümkün görünmektedir: İbn Sînâ'ya göre olumlama, en basit olmak bakımından olumsuzlamadan önce gelse de, hüküm seviyesinde doğruluk değerine sahip olacak bir hüküm içeren zihinsel faaliyet olmak bakımından üstünlüklerini tartışmak boşunadır.

İbn Sînâ'nın olumlama ve olumsuzlama konusundaki tavrına ilişkin, mantıksal uzanımları bakımından altını çizmemiz gereken husus, esasında onun varlıksal olan ile zihinsel olan arasındaki farkı vurgulamaya çalışmasıdır. Olumlama ile olumsuzlama var olma (*vücûd*) ve var olmama (*lâ-vücûd*) ile ilişkilidir. Bu bakımdan olumlu söz, yani varlıksal olan; olumsuz sözden, yani var olmamadan önce gelir. Ama bunun anlamı olumlamanın olumsuzlamada mevcut olması değildir, zira olumsuzlama olumlamadaki varlık nispetinin kaldırılmasıdır (*ref'*). Bu açıdan da olumlamadaki varlık nispeti bir hüküm; olumsuzlamadaki nispetin kaldırılması hüküm düzeyinde olumlamadan *başka* bir hükümdür. Başka bir açıdan söylersek, İbn Sînâ konu ile yüklem arasındaki varlık nispeti ya da varlık nispetinin kalkması seviyesi ile bu konu-yüklem-nispet üçlüsünün birliğinden gelen hüküm seviyesini ayırt etmiş görünmektedir. Yani yüklem konusunda olması ve olmaması (varlıksal/olgusal) ile yüklem konusunda olmasına ve olmamasına dair hüküm (zihinsel/bilgisel) arasında İbn Sînâ için bir fark olduğunu öne sürebiliriz. Bu bakımdan kanaatimizce İbn Sînâ olumlamanın olumsuzlamadan önce geldiğini söylese de, hükme konu olan varlık seviyesi ile hüküm seviyesini ayırt ettiği için 'sözü' olumlama ve olumsuzlama için eşanlamlı söylenecek bir cins olarak düşünmemektedir. Aynı nedenlerle, var olmama var olmaya göre söylenece de, dolayısıyla olumsuzlama ancak olumlamaya göre söylenece de *eş-Şeyh'ur-Reis*, olumsuzlamamanın bir olumlama olmadığını savunmuştur.

Esasında İbn Sînâ'nın buradaki tavrı, sonraki dönem İslam mantığında önermenin parçaları (*eczâü'l-kaziyye*) meselesi etrafında cereyan eden tartışmalarla birlikte düşünülebilir. İbn Sînâ sonrası İslam geleneğinde mevzubahis konuya dair mantık tartışmalarının esasında yer alan mesele, nispet ile hüküm arasındaki farklılık üzerinden önermenin unsurlarının üç mü yoksa dört mü olduğu tartışması-

kendisiyle, yokluk ise herhangi bir açıdan varlık vasıtasıyla bilinir", İbn Sînâ, *eş-Şifâ: Metafizik I*, trc. Ekrem Demirli ve Ömer Türker (İstanbul: Litera, 2004), 33-4; krş. *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât I*, thk. George Anawati ve Saïd Zâyd (Kahire, 1960), 36.

dır.⁵⁶ Yüklemlerle önermelerin konu (*mevzû*), yüklem (*mahmûl*) ve onlar arasındaki nispet olmak üzere üç parçadan ibaret gören geleneksel bakış açısından farklı olarak, başta Kutbüddin er-Râzî olmak üzere on dördüncü yüzyılın önemli mantıkçıları, önermenin parçalarını *mevzu*, *mahmûl*, *nispet* ve *hüküm* (yani nispetin olumlanması veya olumsuzlanması) olmak üzere dört olarak tespit etmişlerdir.⁵⁷ Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 1365) başlattığı düşünülen, sonrasında Sadeddin el-Teftâzânî (ö. 1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 1413) gibi isimler tarafından geliştirilerek savunulan dört parçalı görüşe, Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 1502) başlatacağı ve Mir Ebû'l-Feth Arabşâhî (ö. 1568) ile Mirzâ Cân Bağnevî (ö. 1587) gibi isimlerin devam ettireceği itirazlar gelecektir.⁵⁸

Kutbüddin er-Râzî'nin Necmüddin el-Kâtibî'nin *er-Risâletü's-Şemsiyye*'sine ve Urmevî'nin *Metâli'u'l-envâr*'ına yazdığı şerhlerde savunduğu tespit edilen hamlesi, *mevzu* ve *mahmûl* arasındaki nispet ile o nispetin gerçekleşmesini veya gerçekleşmemesini (*vuku'u'n-nisbeti ev lâ-vukû'ihâ*) birbirinden ayırt etmektir.⁵⁹ Nispetin, onun gerçekleşip gerçekleşmemesinden ayrı olarak tasavvur edilebileceğinden hareket eden Kutbüddin er-Râzî, bu sebeple önermedeki nispet ile o nispete dair hükümü birbirinden ayırt etmiştir.⁶⁰ Gerçekleştiğine veya gerçekleşmediğine hükmedilen bu nispete Cürcânî'den itibaren *el-nisbetu beyne beyn* de denilmiş ve bunun olumlu ve olumsuz önermelerde aynı olup olmadığı muhaşşiler tarafından ayrıca tartışılmıştır.⁶¹

Bu dört parçalı çözümlemeye karşı çıkan Devvânî ise itirazını, tasavvur edilenle tasdik edilenin bir ve aynı nispet olduğuna dayandırır; bu nedenle ona göre önermenin parçalarını dörde çıkarmak gerekmez.⁶² Devvânî gibi, kendi deyimiyle “eski mantıkçıların” üç parçalı önerme çözümlemelerinin doğru tutum olduğunu savunan Mirzâ Cân'a göre tek ve tam bir nispet vardır, o da olumlu önermede olumlu, olumsuz önermede olumsuz olan nispettir.⁶³

56 Bu konuyu etraflıca ele alan hayli önemli bir çalışma için bkz. Khaled el-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four? A Debate in Later Arabic Logic”, *Oriens* 44 (2016): 301-331. Yine benzer konuda önemli bir çalışma olarak bkz. Eşref Altaş, “XVIII. Yüzyıl *Eczâ'ül-kaziyye* Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi'nin *Risâle fi't-tefrika beyne mezhebi'l-mütahhirin ve'l-kudemâ fi'l-kaziyye ve't-tasdik* İsimli Eseri”, *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2010/1): 25-46.

57 Bkz. El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 302-3. Ayrıca bkz. A. I. Sabra, “Avicenna on the Subject Matter of Logic”, *Journal of Philosophy* 77 (1980): 760-761.

58 Bkz. el-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 308, 318.

59 Bkz. El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 304.

60 Bkz. El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 304.

61 Bkz. El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 309-10.

62 Bkz. El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 313.

63 Mirzâ Cân'ın Kutbüddin er-Râzî'nin *Metâli Şerhi*'ne yazdığı haşiyede dile getirdiği görüş için bkz. El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four?”, 320.

Tasavvur ve tasdik meselesiyle de iç içe geçen ve ana hatlarını aktardığımız bu tartışma, esasında İbn Sînâ'nın 'söz' konusunda Helenistik şarihlerle girdiği diyalogun teorik uzanımları bakımından önemlidir. Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız üzere, İbn Sînâ'nın ayırt ettiğini düşündüğümüz iki seviye (yüklemin konuda olup olmaması ile yüklem konusunda olup olmamasına dair hüküm), esasında sonraki İslam mantıkçılarındaki açık biçimde gördüğümüz, nispet ile hüküm seviyesi arasındaki ayrımın tekabül eder görünmektedir. Böyle bakıldığında, İbn Sînâ'nın söz olmak bakımından olumlama ve olumsuzlama arasındaki ilişkiyi tartışması, söz olmak bakımından onların aynı olmadıklarının altını çizmesi ve olumsuz sözde nispetin varlığının kalkmasına dair vurgusu, önermenin parçaları meselesi bakımından önem taşımaktadır.

İbn Sînâ'nın Helenistik şarihler konusundaki tavrına gelirsek, çoğu zaman filozofun şarihlere karşı çekinceli yaklaşımının izlerine metinlerinde rastlamak mümkündür. Bu makale çerçevesinde ele aldığımız metinde de (*el-İbâre*, I.5) gördüğümüz üzere İbn Sînâ, şarihlerin detayda boğulduklarını düşünmektedir. Şarihleri *el-İbâre*, II.8'de Aristoteles'ten sonra gelip "meseleleri çoğaltmayı seven ve bu çoğaltma içerisinde hata ettikleri meseleleri de onaylamaya mecbur kalmaları için başkalarına gereksiz şeylerle de ilgilenme görevi yükleyen kimseler"⁶⁴ olarak nitelermektedir. Yine İbn Sînâ, kimi zaman nihai değerlendirme konusunda kendine oldukça güvenmekte ve okuyucuyu şarihler konusunda uyarmaktadır: "Bu yeri böyle anlamalı ve onların (yani Aristoteles şarihlerinin) uğraştıkları tevellere iltifat etmemelisin."⁶⁵ Bununla birlikte çalışmamızda vurgulamaya çabaladığımız üzere İbn Sînâ, şarihlerin tartışmalarına son derece hâkimdir; kimi zaman isimlerini zikretmeden onları ansa da, metnin bir katmanında onları muhatap almakta, ortaya koydukları görüşleri tek tek tenkide tabi tutmaktadır. İbn Sînâ'nın bu tavrı, metnimizin başında Aristoteles külliyyatını Arapçada *yeniden yazdığım* ifade ettiğimiz filozofun hem Aristoteles'le hem de Aristoteles şarihleriyle ilişkisi üzerine bizleri düşünmeye sevk eder. Bu makale çerçevesinde ele aldığımız örnekte İbn Sînâ'nın Antik felsefe geleneğini ve şarihleri ne ölçüde ciddiye aldığını, ama bu gelenekte 'gereksiz' ve 'sözü çoğaltıcı' bulduğu tartışmaları 'geride bırakmayı' amaçladığını söyleyebiliriz.

Ne var ki filozofun şarihlerle girdiği bu tartışma hem kendi hüküm teorisinde hem de sonraki dönem İslam mantığında yankı bulmuştur. Bu da aslında İbn Sînâ'nın Aristotelesçi külliyyatı Arapçada *yeniden yazmasının* ne ölçüde önemli olduğunu işaret eder. Olumlama ve olumsuzlamaya dair İbn Sînâ'nın öne sürdükleri,

64 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 59; krş. *el-İbâre*, 65.

65 İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, 12; krş. *el-İbâre*, 13.

onun fikirlerinin hem Helenistik dönem Aristotelesçiliğiyle hem de İslam mantığının sonraki tartışmalarıyla nasıl doğrudan bir ilişki içinde olduğunun bariz bir örneğini teşkil eder.

Sonuç

Mantıksal bir yükleme olarak herhangi bir konu hakkında olumlama ve olumsuzlamada bulunmak, bu iki yükleme tarzı arasındaki ilişki ve bu yüklemede ortaya çıkan hükme dair tartışma Aristoteles'ten beri karşımızda belirmiş, Helenistik Aristoteles şarihleri tarafından devam ettirilmiştir. İbn Sînâ'nın bu konuda yazdıkları ise hem Aristotelesçi gelenekteki tartışmaları barındırması hem de onlara cevaben kendi özgün tavrı bakımından önem taşır.

Bu bakımdan çalışmamızın birinci bölümünde İbn Sînâ'nın *el-İbâre*, I.5'te olumlama ve olumsuzlamayı söz bağlamında ele aldığı pasajları yakından takip edip çözümlenmeye çalıştık. Kapalı olan bu pasajların arka planında, okuyucunun hemen hissedeceği üzere, İbn Sînâ'nın isim vermeden zikrettiği şarihlere dair bir tartışma bulunmaktadır. Biz bu tartışmada Boethius'un aktarımıyla başını Aphrodisiaslı İskender'in çektiği bir taraf ile Porphyrios ve Syrianos'un aralarında zikredildiği ikinci bir taraf olduğunu tespit ettik. Üstelik –belki üzerinde daha fazla çalışmayı gerektirecek kadar– şaşırtıcı biçimde İbn Sînâ'nın mevzubahis pasajlarda andığı iki görüşün Boethius'un andığı taraflarla birebir örtüştüğünü gösterdik.

Makalemizin ikinci bölümünde şarihler arasında ihtilafa sebep olan tartışmanın olumlama ve olumsuzlamanın tek bir 'söz' (Yun. *logos*, Ar. *kavl*, Lat. *enuntiatio*) cinsinin altında toplanıp toplanamayacağı hakkında olduğunu gördük. Bu noktada İskender olumlamanın olumsuzlamadan önce geldiğini vurgulayarak her ikisine birden aynı adın verilmesinin eşadlı (*aequivocus*) olduğunu savunmuştur. Porphyrios ve Syrianos ise olumlama ve olumsuzlamanın söz olmaklığının eşanlamlı (*univocus*) olduğunu savunmuşlardır.

İbn Sînâ'nın bu iki tarafın görüşlerini özetlediğini tespit ettiğimiz *el-İbâre*, I.5 metninde tıpkı İskender'in savunduğu üzere sözün ancak eşadlılıkla söylenebileceğini kabul etmiş görünür. Ayrıca İbn Sînâ bu pozisyona bazı eklemelerde bulunmuştur: Biri diğerinden önce gelse ve biri diğeri üzerine kurulsa da, olumsuzlama ve olumlama birbiriyle çelişik olan iki ayrı hükümden, dolayısıyla iki ayrı sözden bahsetmek gerektiğini savunmuştur. Bu bakımdan Porphyrios ile Syrianos'a atfedilen görüşlere karşı çıkmış; özellikle Syrianos'a atfedilen olumlamanın olumsuzlamada mevcut olduğu düşüncesini eleştirmiştir.

İbn Sînâ'nın buradaki tavrının aynı zamanda kendi felsefesinin varlık ve hüküm düzlemine dair uzanımları bakımından önemli olduğunu işaret etmeye çalıştığımız üçüncü bölümde, İbn Sînâ'nın olumlama ve olumsuzlamayı var olma ve var olmama üzerinden anlamaya çalıştığını; ama bunu zihinsel olandan, yani hüküm seviyesinden farklı tuttuğunu işaret ettik. İbn Sînâ'da karşımıza çıkan bu farkı sonraki dönem İslam mantıkçıları arasında cereyan eden önermenin parçaları meselesiyle ilişkili olarak ele alarak nispet ile hüküm arasındaki farkın altını çizdik.

Nihai olarak bu makalede bir yandan, İbn Sînâ metnini şarihlerle birlikte okumamızın filozofun söylediklerini, metinde ele aldığı mantıksal problemi ve problemin kaynağını daha iyi anlamamıza yardımcı olduğunu iddia ettik. Diğer bir yandan, felsefe (ve özel olarak mantık) tarihi veçhesinden, bu okumamızda tespit edebildiğimiz haliyle İbn Sînâ'nın Helenistik şarihlerle kurduğu ilişkinin dakikliğine dikkat çektik. Ayrıca şarihlerle olan tartışmanın basitçe sönümlenmediğini; hem İbn Sînâ'nın kendi hüküm anlayışı hem de sonraki dönem İslam mantığındaki hüküm tartışmaları bağlamında uzanımları olduğunu işaret ettik.

Kaynakça

- Altaş, Eşref, "XVIII. Yüzyıl Eczâü'l-kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi'nin *Risâle fi't-tefrika beyne mezhebi'l-mütahhirin ve'l-kudemâ fi'l-kaziyye ve't-tasdik* İsimli Eseri", *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2010/1), 25-46.
- Ammonios, *On Aristotle On Interpretation 1-8*, çev. David Blank, Bloomsbury, 2014.
- Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge, 2002.
- , *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge, 2018.
- , *Aristotelis: Categoriae et Liber de Interpretatione*, nşr. L. Minio Paluello, Oxford Classical Texts, 1949.
- , *Mantıku Aristû* (3 c.), nşr. Abdurrahman Bedevî, Kuveyt & Beyrut: Vekâletü'l-matbû'ât & Dâru'l-kalem, 1980.
- Boethius, *Ancii Manlii Severini Boetii Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: pars prior/prima editio*, thk. Carolus Meiser, Lipsiae/Leipzig, 1877.
- , *Ancii Manlii Severini Boetii Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermêneias: pars posterior/secunda editio*, thk. Carolus Meiser. Lipsiae/Leipzig, 1880.
- , *On Aristotle On Interpretation 1-3*, çev. Andrew Smith, Bloomsbury, 2010.
- Cardullo, R. Loredana, "Syrianus' Lost Commentaries on Aristotle", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 33 (1986), 112-124.
- Çiçekdağı, Caner, *Peri Hermêneias Üzerine İki Yorum*, Bursa: Sentez, 2018.
- El-Rouayheb, Khaled, "Does a Proposition Have Three Parts or Four? A Debate in Later Arabic Logic", *Oriens* 44 (2016), 301-31.
- Frede, Dorothea, "Alexander of Aphrodisias", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Kış 2017 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/alexander-aphrodisias/> (Şubat 2022)

- Hodges, Wilfrid, "Affirmative and Negative in Ibn Sînâ", *Insolubles and Consequences: Essays in Honour of Stephen Read*, ed. Catarina Dutilh Novaes ve Ole Thomassen Hjortland, 119-34, Londra: College Publications, 2012.
- İbn Sînâ, *al-İbâra: Avicenna's Commentary on Aristotle's De Interpretatione*, çev. Allan Bäck, Münih: Philosophia Verlag, 2013.
- , *eş-Şifâ: el-İbâre*, thk. Mahmûd el-Hudeyrî, Kahire: Dâru'l-Kâtib el-Arabî, 1952.
- , *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât I*, thk. George Anawati ve Said Zâÿid, Kahire, 1960.
- , *eş-Şifâ/Metafizik I*, trc. Ekrem Demirli ve Ömer Türker, İstanbul: Litera, 2004.
- , *eş-Şifâ: Yorum Üzerine*, trc. Ömer Türker, İstanbul: Litera, 2006.
- Karamonalis, George, "Porphyry: The First Platonist Commentator on Aristotle", *Bulletin of the Institute of Classical Studies, Supplement*, no. 83, Philosophy, Science and Exegesis in Greek, Arabic and Latin Commentaries, I (2004), 97-120.
- Kaukua, Jari, "Avicenna on Negative Judgement", *Topoi* 39/3 (2020), 657-66.
- Sabra, A. I., "Avicenna on the Subject Matter of Logic", *Journal of Philosophy* 77 (1980), 746-64.
- Şaman, Esat Burak, "Felsefe Tarihinde Aynılık ve Fark: Aristoteles ve İbn Sînâ Arasında Bir Derrida Okuması", *Felsefe ve Tarih*, ed. Gökhan Mürteza, 103-120, İstanbul: Pinhan, 2020.